

УДК 808.51-057.341:355.01(470+571:477)

DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2023.2.1>

ПРОМОВИ ПРЕЗИДЕНТА ЗЕЛЕНСЬКОГО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ІНТЕНЦІЇ ВДАЛИХ ПОЧАТКІВ

Євген Джиджора

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-3221-4866
e-mail: dzhidzhora@gmail.com

Анотація. У статті на матеріалі публічної комунікації Президента України Володимира Зеленського впродовж перших ста днів російсько-української війни 2022 р. розглядається такий складник вступу риторичної промови, як її безпосередній початок, виражений у першій фразі. Аналіз промов показує, що у своїх виступах В. Зеленський послуговується сімома способами вдалого початку: 1) початок-привід, причому привід може бути як позитивний, так і негативний; 2) хронологічний початок; 3) компліментарний початок; 4) прямий перехід до суті справи; 5) початок-адресація; 6) початок-епіграф; 7) початок-запитання. Кожен з цих різновидів виконує особливу риторичну функцію привернення та зосередження уваги аудиторії на конкретних меседжах, виголошених оратором. Тож за допомогою кожного окремого початку Президент України виражає ту або іншу інтенцію вступу, яка має зорієнтувати публіку у загальному тематичному та емоційному наповненні всієї промови. Завдяки позитивним початкам В. Зеленський демонструє впевненість. Завдяки негативним – тривогу. Хронологічні початки несуть у собі відповідний окрас конкретного дня війни за ліком. Компліментарні – позитивну налаштованість оратора, його вдячність певній міжнародній спільноті. Прямий перехід – відверте нехтування будь-якими додатковими преамбулами у вступній частині. Початок-адресація покликаний виказати публічне ставлення оратора до названої аудиторії. Початок-епіграф – показати відсторонену передумову подальшого виступу. А початок-запитання працює на провокування діалогу на очевидні теми, який оратор сам же й розгортає. Сім різновидів вдалого початку свідчать про розгалужену систему риторичних засобів, якими Президент Зеленський оперує у публічній комунікації під час війни.

Ключові слова: риторика, промови, комунікація, Зеленський, вдалі початки, аудиторія, російсько-українська війна.

SPEECHES OF PRESIDENT ZELENSKIY DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: INTENTIONS OF SUCCESSFUL BEGINNINGS

Yevgen Dzhydzhora

Doctor of Philology, Associate Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Odesa National Mechnikov University
24/26 French Blvd., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3221-4866
dzhidzhora@gmail.com

Abstract. The article examines such a component of the introduction of a rhetorical speech as its immediate beginning, expressed in the first phrase on the material of the public communication of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi during the first hundred days of the Russian-Ukrainian war of 2022. The analysis of speeches shows that in his speeches V. Zelensky uses seven ways of a successful beginning: 1) beginning-pretext, and the pretext can be both positive and negative; 2) chronological beginning; 3) complimentary start; 4) direct transition to the essence of the case; 5) beginning-addressing; 6) beginning-epigraph; 7) beginning-question. Each of these varieties performs a special rhetorical function of attracting and focusing the attention

of the audience on specific messages delivered by the speaker. Therefore, with the help of each separate beginning, the President of Ukraine expresses one or another intention of the introduction, which should orient the audience in the general thematic and emotional content of the entire speech. Thanks to positive beginnings, V. Zelenskyi is showing confidence. Thanks to the negative – anxiety. Chronological beginnings carry the corresponding color of a specific day of the war in medicine. Complimentary – the speaker's positive attitude, his gratitude to a certain international community. Direct transition – blatant disregard for any additional preambles in the opening section. The beginning of the address is intended to express the public attitude of the speaker to the named audience. The beginning-epigraph – to show the detached premise of the further speech. And the beginning-question works to provoke a dialogue on obvious topics, which the speaker himself develops. The seven varieties of a successful start testify to the extensive system of rhetorical tools that President Zelenskyy uses in public communication during the war.

Key words: rhetoric, speeches, communication, Zelenskiy, successful beginnings, audience, Russian-Ukrainian war.

Однією з умов успішної риторичної комунікації вважається вдалий початок промови [1; 2]. Від того, як у вступі оратор починає комунікацію, як позиціонує себе, як представляє тему подальшого обговорення залежить, чи з'явиться достатня увага з боку аудиторії до основної частини виступу, чи ні [3]. Для ефективної комунікації оратор прагне по-особливому привітатися з публікою, провести короткий small talk, пожартувати, поіронізувати, поставити інтригуюче запитання тощо. Через те у риторичному «заголовковому» комплексі, що складається з оголошення теми промови, привітання та першої фрази, у кожного складника своя функціональна роль у досягненні комунікативної мети.

Мета нашого дослідження – проаналізувати саме початки промов Президента України Володимира Зеленського під час російсько-української війни. Через великий обсяг накопиченого матеріалу обмежимося його промовами у перші сто днів після початку війни, тобто у період з 24 лютого по 3 червня 2022 р. Нас цікавитимуть інтенції початків, тобто ті комунікативні імпульси, які оратор спрямовує своїй аудиторії у самому дебюті виступу. Зважаючи на комунікативну результативність, спробуємо визначити, наскільки виявлені різновиди початків є вдалими.

Упродовж перших ста днів війни у промовах Президента Зеленського можна виокремити сім різновидів початків. Перший – привідні початки. В основі такого дебюту лежить конкретний привід – подія, пам'ятна дата або новина, що заслуговує обговорення. В. Зеленський часто розпочинає свої виступи з конкретного приводу, про який повідомляє вже у першій фразі. За сто днів таких промов нараховується 51. В окремих випадках оратор

сам кваліфікує привід для виступу, оцінюючи його як хороший або поганий. В інших випадках ставлення Президента до приводу можна оцінити по комунікативному контексту, тобто по тому, якими мовними засобами він послуговується, як загалом подає ситуацію, з яким настроєм її коментує, як поводить, якою при цьому є його міміка та жестикуляція.

Наприклад, промова 26 лютого розпочинається без привітання з фрази: «Може розпочати це звернення з хорошої новини» [5, с. 29]. В. Зеленський виступає на тлі великого стенду з надписом «Офіс Президента України», він виглядає впевнено, говорить досить швидко. У його першій фразі є спеціальний маркер «хороша новина». Аудиторія має відреагувати на цей маркер, адже якщо в умовах війни Президент як носій офіційної інформації так кваліфікує своє повідомлення, значить воно має відповідати змісту. І, дійсно, вже у другій фразі оратор розкриває сенс маркеру: «Ми вистояли й успішно відбиваємо атаки ворога» [5, с. 29].

Від виголошення промови з позитивної нагоди слід відрізнити таке, що засноване на негативному приводі. Як у виступі 10 березня, в якому схвилюваний й неспокійний Президент починає так: «Уночі з'явилась інформація про загиблих у вчорашньому бомбардуванні пологового будинку та дитячої лікарні в Маріуполі» [5, с. 156]. Тут також є маркери: «загиблі», «бомбардування», «пологовий будинок», «дитяча лікарня». В одному комунікативному контексті ці слова та словосполучення утворюють тривожну, трагічну картину. Звісно, аудиторія оратора не може не відреагувати на цю фразу і не сприймати подальшу промову крізь призму сформульованого негативного приводу.

У промовах з позитивним або негативним приводом різні інтенції початку. Якщо у першому випадку Президент Зеленський, як правило, демонструє впевненість і прагне передати її своїй аудиторії, то у другому – виказує тривогу, пригніченість і тим самим задає трагічну призму сприйняття.

Другий різновид представлений хронологічними початками. Тут акцент зроблено на порядковому номері дня війни. Часто події певного дня отримують оціночні визначення, що також дозволяє вважати їх маркерами, якими оратор впливає на реципієнтів. Крім того, у таких перших фразах обов'язково вживаються дієслова з позначенням часу, що минає. Наприклад, «Завершився 19-й день нашого спротиву» у нічній промові 15 березня [5, с. 220]; «Триває 23-я доба нашої вітчизняної війни» у виступі 18 березня [5, с. 276]; «Минув ще один день нашої оборони» у нічній промові 3 квітня [3, с. 135]; «Сьогодні почався вже третій місяць нашої війни за нашу незалежність» у відеовиступі 25 квітня [7, с. 18] тощо. Типова структура зазначених початків включає указання на день війни за ліком, спеціальні дієслова часу та характерні маркери, що описують цей день. «День нашого спротиву», «доба нашої вітчизняної війни» – маркери, якими оратор позначає власне ставлення до поточного моменту і формує відповідне сприйняття у власної аудиторії.

Інтенція хронологічного початку полягає, по-перше, у точній фіксації конкретного дня війни і, по-друге, у наданні йому характерного оціночного забарвлення. Упродовж перших ста днів війни цей різновид вдалого початку реалізовано у 34 промовах.

Третій різновид – компліментарний початок. У риторичній комунікації Президента Зеленського такий спосіб задіяно здебільшого у виступах перед міжнародною аудиторією. У таких випадках оратор вдається до розгорнутих привітань, іноді персонально звертається до високопосадовців, дякує їм за запрошення, прихильно відзначає їхній внесок у налагодження міждержавних стосунків, військово-політичну допомогу Україні, гуманітарну підтримку українців, які вимушено виїхали за кордон після вторгнення армії РФ, тощо. Тут привітання та перші фрази утворюють суцільний мікротекст, компліментарний за своїм характером і призначенням. Відпо-

відним є й поводження оратора. Виражаючи прихильність та вдячність аудиторії, В. Зеленський посміхається, іноді схиляє голову або демонструє вдячні жести, тримаючись рукою біля серця.

З-поміж 40 подібних виступів найбільш показовими можна вважати промову 26 березня на близькосхідному Doha Forum та промову 12 квітня у литовському парламенті. У першому випадку компліментарна налаштованість оратора проявляється вже у звертанні до організаторів заходу: «Ваше Високосте, Шейх Тамім бін Хаммад Аль Тані, Емір Держави Катар, мій дорогий друже! Дякую за підтримку, за нашу нещодавню розмову. Ваші Високоповажності, учасники Doha Forum! Пані та панове!» [6]. В. Зеленський спочатку особисто звертається до еміра Катару, називає його своїм другом і вже у звертанні дякує за підтримку. Потім вітає й всіх інших гостей заходу. А далі переходить безпосередньо до початку виступу, де у першій фразі продовжує компліментарний тон, заданий у привітанні: «Хочу звернутися до вас із традиційними в регіоні Затоки словами: Ас-Салям алейкум. Це означає: мир вам!» [6]. Оратор вживає не притаманну собі форму привітання. Однак підлаштовуючись під аудиторію, тим самим шанобливо виказує повагу до їхньої культурної традиції.

У виступі перед литовським парламентом В. Зеленський взагалі чітко не відокремлює власне привітання від компліментарних перших фраз. Його звертання адресоване насамперед всім литовським високопосадовцям: Спікеру, Президенту та Прем'єр-міністру: «Шановна пані Спикере, пані Вікторія! Я пам'ятаю ваш приїзд до Києва, один з перших після початку війни! Шановний пане Президенте, друже Гітанасе! Ти неодноразово був в Україні, ми з тобою дуже багато зробили разом і, я впевнений, зробимо ще більше! Шановна пані Прем'єр-міністре, пані Інгріде! Я вдячний вам за візит вчора! Дорогий литовський народ!» [6]. Тут оратор вдається до компліментарних мінізвернень до кожного посадовця окремо. Отже, оратор показує, що між ними встановилися такі теплі й конструктивні стосунки, що він обов'язково про це має публічно оголосити. Після такого щирого звертання-зізнання В. Зеленський починає саму промову: «Вдячний за можливість звернутися до вас сьогодні

від імені всього українського народу, який завжди буде пам'ятати вашу щирість і готовність підтримати саме у найтяжчий час для нашої держави» [6]. Позитивний компліментарний початок виражений низкою подяк, якими український Президент позначає своє ставлення до вчинків співрозмовників. Більше того, як Перша особа він засвідчує це від імені свого народу.

У промовах В. Зеленського інтенція компліментарного початку виконує важливу комунікативну функцію. У такий спосіб йому важливо вшанувати аудиторію та її конкретних представників і максимально позитивно налаштувати на подальший виклад основної частини виступу.

Четвертий різновид – особливий початок, який можна визначити як прямий перехід до суті справи. У певних комунікативних ситуаціях доречно відмовлятися від будь-яких підготовчих преамбул перед викладом основної проблеми і відразу переходити до її розкриття. За сто днів повномасштабного вторгнення Президент України використав такий підхід у 42 промовах. Їх усіх об'єднує рішуче безкомпромісне налаштування промовця на серйозну розмову про поточну війну. При цьому окремо вираженого приводу як такого немає.

Візьмемо промову В. Зеленського 17 травня на відкритті 75-го Каннського міжнародного кінофестивалю. Після стриманого привітання: «Пані та панове! Друзі!» він починає виступ з такої фрази: «Я розповім вам одну історію» [7, с. 272]. На перший погляд може скластися враження, що оратор збирається вдатися до відкладеного приводу – розповісти щось відсторонене, від чого потім можна перейти до своєї теми. Однак український Президент саме за допомогою цих слів переходить до предмета своєї промови: «Справді, словами «я розповім вам одну історію» починається далеко не одна історія. Але в цій набагато важливішій, ніж початок, буде її фінал. І це буде не відкритий фінал. Нарешті він може поставити крапку в битві, яка триває понад сто років» [7, с. 272]. Тому перша фраза – це цитата з антифашистського фільму Чарлі Чапліна «Великий диктатор» [9]. Апелюючи до культурної пам'яті кінематографістів, В. Зеленський вибудовує свою промову на зразок впізнаваної екранізації. І тому цитує його, щоб перейти до теми

російсько-української війни, в якій, з його точки зору, якраз і потрібно покласти край диктатурі як суспільному феномену, що руйнує світ уже впродовж ста років.

У промовах, де перша фраза дозволяє одразу перейти до суті справи, інтенція початку полягає у демонстрації свідомої відмови від вступних преамбул через невідкладність обговорення серйозної теми. Авжеж, у ході війни всі теми є серйозними й невідкладними. Однак саме прямий перехід до теми вказує, що саме зараз, у цьому виступі оратор вважає непотрібним довго підводити до головного і тому починає про це з першої ж фрази.

Наступний, п'ятий, різновид вдалого початку – це адресація. У таких промовах перша фраза виконує функцію фокусації уваги чітко визначеної, іноді навіть вказаної аудиторії. Як, наприклад, у зверненні до мешканців міста Славутич у промові 26 березня. Тут є спеціальне звертання: «Вільний народі вільної країни! Вільний Славутичу, який загарбникам не підкорити» [3, с. 38]. А далі оратор адресує свої слова самому місту в особі його мешканців, до якого звертається на «ти»: «Сьогодні ми були всі разом з тобою – на твоїх вулицях, у твоєму протесті» [3, с. 38]. Тут перша фраза стає такою собі присвятою тій аудиторії, якій оратор хоче вказати підтримку. Отже, широка аудиторія В. Зеленського має відчуття, що в цьому виступі він зосереджений саме на проблемах Славутича і тому звертається насамперед до його мешканців.

У промовах, де використано початок-адресацію, інтенція вступу більш ніж очевидна. Президент України прагне звернутися до конкретної аудиторії, позначити своє публічне ставлення до її проблем. І тим самим підтримати її, окреслити свою роль у розв'язанні ситуації, що склалася. За сто днів війни В. Зеленський вдається до початку-адресації у 10 промовах.

Шостий різновид визначимо як початок-епіграф. Такий підхід до публічної комунікації передбачає якісь відсторонені слова або символічні дії, які мають налаштувати аудиторію на подальше сприйняття основної теми. У промовах Президента України такий прийом трапляється не часто. Усього 6 разів. Однак щоразу це виглядає досить ефектно.

Зокрема, у відеовиступі 7 березня. Початку В. Зеленський записує його на телефон

у режимі селфі. Він знімає вулицю через вікно з 4-го поверху будівлі Офісу Президента, потім показує, як іде коридором крізь суміжні кімнати і нарешті опиняється у своєму головному кабінеті. Коли він сідає за робочий стіл, камера переключається. І далі зйомка здійснюється на стаціонарну камеру із загального ракурсу. Поки В. Зеленський знімає промову в режимі селфі, він говорить таке: «Ось вечірній Київ. Наш офіс. Понеділок. Вечір. Ви знаєте, ми звикли говорити: понеділок – день важкий. В країні – війна. Тож кожен день – понеділок» [5, с. 121]. Далі розпочинається сама промова, присвячена дванадцятому дню війни. При цьому у вступній частині акцентується на тому, що всі служби на місцях, усі працюють над тим, щоб зупинити ворога: військові, лікарі, рятувальники та ін. У тому числі й команда Президента. Саме на підтвердження цих слів В. Зеленський показує подвір'я Офісу, його коридори і те, як сідає за свій стіл. Слід нагадати, що у перші дні війни російські пропагандистські медіа стверджували, що український Президент втік з країни і записує свої відеозвернення на хромакеє [8]. Тож завдяки спеціальному початку-епіграфу команда Зеленського здійснює контрпропагандистську акцію – демонструє Главу держави наживо.

До певної міри початок-епіграф спричиняє ефект несподіваності. Тож інтенція такого початку – здивувати, зацікавити, заохотити аудиторію пов'язати сказане / зроблене у передвступі з основним викладом.

І останній сьомий різновид вдалого початку являє собою запитання. В риторичній комунікації початок-запитання є способом активного залучення аудиторії до обговорення теми виступу. Адже запитання завжди потребує відповіді. Таку умовну відповідь аудиторія і повинна дати на питання промовця. А він, неначе отримавши її, продовжує виклад, немов би розвиваючи діалог.

У промовах В. Зеленського лише 2 промови розпочинаються із запитання. Зокрема, у перший же день повномасштабного вторгнення, 24 лютого, Президент України звертається до співгромадян з таким запитанням: «Що ми чуємо сьогодні?» [5, с. 8]. Відповідь на це питання здається очевидною, адже у перший день війни всі громадяни України чують одне й те саме – вибухи. І оратор якраз про це далі і каже: «Це не просто вибухи

ракет, бої, гул авіації. Це звук нової залізної завіси, яка опускається і закриває Росію від цивілізованого світу» [5, с. 8]. У такий діалогічний спосіб В. Зеленський надає побіжне пояснення першим годинам війни. Він стверджує, що вдруге в історії Росії (а перший було в часи Холодної війни) між нею та цивілізованим світом опускається залізна завіса. Тож діалогічний вступ виконує роз'яснювальну функцію.

Іншим разом Президент використав початок-запитання у промові 13 квітня. Тут варто звернути увагу на пафосний початок промови: «Незламний народі найсміливішої країни!» [3, с. 278]. А також на першу фразу, сформульовану у вигляді запитання: «Пам'ятаєте, як у Росії хвалилися, що захоплять Київ за 48 годин?» [3, с. 278]. У цьому запитанні не випадково з'являється число 48, яке позначає дві доби. Адже з наступної фрази стає зрозуміло, чому власне зараз зроблено акцент на ньому. Іронічно піднімаючи брови, В. Зеленський каже: «Натомість Україна дає відсіч ворогу вже 48 днів» [3, с. 278]. Отже, число 48 виступає не тільки для позначення годин, але й для фіксації того дня війни, який триває за ліком. Тому питання до співгромадян, чи пам'ятають вони, за скільки годин росіяни збиралися захопити столицю України, потрібне Президенту для того, щоб нагадати, що вони протистоять ворогу вже 48 днів. Граючи числовими значеннями, оратор робить вступну частину виступу дотепною та надихаючою. Адже аудиторія повинна відчувати значну різницю між 48 годинами та 48 днями.

Питання-початок несе у собі діалогічну інтенцію. З одного боку, це спонукання відповідей на очевидні запитання. З іншого – це комунікативна передумова для ексклюзивних відповідей самого Президента Зеленського, який щоразу в оригінальний спосіб розгортає розпочату ним же розмову.

Таким чином, у виступах Президента України у перші сто днів повномасштабної російсько-української війни використано сім різновидів початків: привідний початок, хронологічний початок, компліментарний початок, прямий перехід до суті справи, початок-адресацію, початок-епіграф та початок-запитання. Кожний початок продукує окрему інтенцію оратора до аудиторії. Це відповідно – демонстрація впевненості або

виказування тривоги, оціночне забарвлення чергового дня війни, вшанування певної (як правило, міжнародної) аудиторії, свідоме нехтування вступними преамбулами, апеляція до чітко вказаних адресат, вираження несподіваного та заклик до діалогу. Тож можна констатувати, що у публічній комунікації В. Зеленського застосовано досить широкий спектр риторичних форм взаємодії з аудиторією на рівні вступу. Частково це можна пояснити великою кількістю виступів – по декілька на добу. Проте, з нашої

точки зору, головне пояснення все ж таки в іншому. Президент України звертається до різних людей, з різною метою та у зв'язку з різними поточними ситуаціями, продиктованими війною. Така різноплановість та багатозадачність комунікації й зумовлює наявне різноманіття інтенцій вступу. Разом із тим відзначимо й їхню типовість. Адже деякі різновиди початків повторюються занадто багато, що робить публічну комунікацію українського Президента водночас обмеженою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон К. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів. Київ : Наш формат, 2016. 256 с.
2. Джиджора Є. Риторична маніпуляція прихильністю аудиторії у промовах впізнаваних спікерів. Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи : колективна монографія / за ред. Н.В. Кондратенко. Вінниця : ТВОРИ, 2022. С. 38–44.
3. Другий місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента України Володимира Зеленського / упорядник О.В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2022. 412 с.
4. Schule der Debatte. Beiträge zur dialogischen Rhetorik. Günter Olzog Verlag, München 1986.
5. Місяць війни. Хроніка подій. Промови та звернення Президента України Володимира Зеленського / упорядник О.В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2022. 383 с.
6. Офіційний канал Президента України Володимира Зеленського. URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official.
7. Третій місяць війни. Промови та звернення Президента України Володимира Зеленського / упорядник О.В. Красовицький. Харків : Фоліо, 2022. 377 с.
8. Фейк: Володимир Зеленський втік із України після вторгнення Росії. URL: <https://voxukraine.org/fejk-volodymyr-zelenskyj-vtik-iz-ukrayiny-pislya-vtorgnennya-rosiyi>.
9. Cole Robert. Anglo-American anti-fascist film propaganda in a time of neutrality: The Great Dictator, 1940. *Historical Journal of Film, Radio and Television*. 2001. № 21(2). P. 137–152.

REFERENCES

1. Anderson, K. (2016) *Uspishni vystupy na TED. Retsepty naikrashchych spikeriv*. Kyiv: Nash format. 256 s. [in Ukrainian].
2. Dzhidzhora, Ye. (2022) *Rytorychna manipuliatsiia prykhylnistiu audytorii u promovakh vpiznavanykh spikeriv. Prykladna linhvistyka na Pivdni Ukrainy: zdobutky i perspektyvy. Kolektyvna monohrafiia / Za red. N.V. Kondratenko. Vinnytsia: TVORY. S. 38–44* [in Ukrainian].
3. *Druhyi misiats viiny. Khronika podii. Promovy ta zvernennia Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho (2022) / uporiadnyk O.V. Krasovytskyi. Kharkiv: Folio, 2022. 412 s.* [in Ukrainian]
4. Schule der Debatte. Beiträge zur dialogischen Rhetorik. Günter Olzog Verlag, München. 1986.
5. *Misiats viiny. Khronika podii. Promovy ta zvernennia Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho (2022) / uporiadnyk O.V. Krasovytskyi. Kharkiv : Folio, 2022. 383 s.* [in Ukrainian]
6. Ofitsiynyi kanal Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho. Retrieved from: https://t.me/V_Zelenskiy_official [in Ukrainian]
7. *Tretii misiats viiny. Promovy ta zvernennia Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho (2022) / uporiadnyk O.V. Krasovytskyi. Kharkiv: Folio, 2022. 377 s.* [in Ukrainian]
8. Feik: Volodymyr Zelenskyi vtik iz Ukrainy pislia vtorgnennia Rosii. Retrieved from: <https://voxukraine.org/fejk-volodymyr-zelenskyj-vtik-iz-ukrayiny-pislya-vtorgnennya-rosiyi> [in Ukrainian]